

DOI

УДК 902(497.2=850)(092)

**Чехът Карел Шкорпил като незаменим български учен:
непубликуваният рапорт за некропола при Требенище в
научната мисия на Генералния щаб на действащата армия (6–30
юли 1918)**

Диана Маринова

магистър по история, член на Съюз на учените – клон Русе (България)

diana_n_m@abv.bg

Военновременната дейност на чешкия интелектуалец от гр. Високе Мито Карел Шкорпил (1859–1944) е нова тема в българската историография и бохемистика, която допълва неговата богата научна биография като основоположник на българската археология и на Варненския археологически музей.

Настоящото заглавие проследява почти непознатия път на чеха К. Шкорпил към новата му репутация на *незаменим* български учен, която се утвърждава в две важни мисии на Генералния щаб на действащата армия по време на Голямата война (1914–1918). Първата мисия е организирана като мащабна научно-разузнавателна експедиция в цяла Добруджа (април–юли 1917), в която Шкорпил защитава с аргументите на археологията българските исторически права и интереси в Северна Добруджа (19 май–началото на август 1917). Втората мисия представлява научна командировка във Вардарска Македония (6–30 юли 1918), за която Шкорпил персонално е избран от директора на Народния музей д-р Богдан Филов с цел да продължи разкопките на случайно открития от българските военни археологически обект от непознат тип в региона – некрополът при с. Требенище (днес в Република Северна Македония).

В използвания като източник по темата документален архив на Генералния Щаб, основно място заема така нареченият „Рапорт за некропола при Требенище“, съставен от Карел Шкорпил на 3 август 1918 г. Той съдържа първичните сведения за откритите 7 гроба и намерените там уникални археологически находки, които поставят началото на последващите разкопки в региона и провокират първите научни дискусии за техния характер в чуждия печат.

„Рапортът“ за късноархаичния некропол при Требенище се съхранява в ДВИА – Велико Търново (ф. 40, оп. 2, а. е. 939, л. 255–258) и се обнародва за първи път в пълен вид под формата на факсимиле след текста като „Приложение“.

Ключови думи: Карел Шкорпил, археология, некрополът при Требенище, Първа световна война.

**The Czech Karel Skorpil as an irreplaceable Bulgarian scientist:
the unpublished report about the Nekropolis near Trebeniste in a
scientific mission of the General staff of the armed forces (July 6–30,
1918)**

Diana Marinova

Master of History, Member of the Union of Scientists – Ruse (Bulgaria),

diana_n_m@abv.bg

The war-time activities of the Czech intellectual from Vysoké Mýto, Karel Škorpil (1859–1944) is a new topic in Bulgarian historiography and bohemian studies, which expands on his rich scientific biography as a founder of Bulgarian Archeology and of the Varna Archaeological Museum.

The present study traces an almost unknown path of the Czech K. Škorpil to his new reputation as an irreplaceable Bulgarian scientist, which becomes established upon two important missions of the General Staff of the armed forces during the

Great War (1914–1918). The first mission was organized as a large-scale scientific reconnaissance expedition covering the entirety of Dobrudja (April – July 1917) and in its course Škorpil used archeological theory to defend the Bulgaria's historical rights and interests in Northern Dobrudja (May 19 – early August 1917). The second mission was a scientific field trip to Vardar Macedonia (July 6 – 30, 1918), for which Škorpil was personally chosen by the director of the National Museum Dr. Bogdan Filov in order to continue the excavations of an unknown archaeological site, accidentally discovered by the Bulgarian military– the necropolis near the village of Trebenište (modern-day Republic of North Macedonia).

In the archive of the General Staff used as a source on the subject, the titular “Report on the necropolis at Trebenište”, compiled by Karel Škorpil on August 3, 1918, occupies a central place. It contained the initial findings regarding the 7 discovered graves and the unique archeological troves found there, a discovery that marked the beginning of subsequent excavations in the region and provoked the first scientific discussions about their nature in foreign press.

The «Report» for the Late Archaic Period necropolis near Trebenište is kept in the State Military Historical Archives – Veliko Tarnovo (f. 40, op.2, a. e. 939, l. 255–258) and is published for the first time in full in the form of a facsimile after the text as "Appendix".

Key words: Karel Škorpil, archeology, necropolis at Trebenište, First World War.

Цивилизаторската роля на чешката интелигенция в обществения живот на новосъздадената и модернизиратата се след 1878 г. българска държава се явява предмет на натрупани с десетилетия многобройни общи или отделни научни изследвания (Cherny et. al. 2008, 16–18). В голямото многообразие от интердисциплинарна литература липсва едно цялостно проучване, което целенасочено да подходи към приноса на чешките интелектуалци в защита на българската национална кауза в периода на войните за национално обединение (1912–1918). Тази проблематика е поставена в българската историография и

бохемистика с приоритетно подбраните имена на Карел Шкорпил (1859–1944) и Владимир Сис (1889–1989) като изявени по това време представители на чешката диаспора в България (Marinova 2020, 180–243; Marinova 2021, *pod pechat*).

Темата, на която е посветено настоящото изследване, допълва с нови данни, анализи и изводи историческата част от богатата научна биография на чеха Карел Шкорпил като основоположник на българската археология и на Варненския археологически музей. Същевременно в разширения контекст на военновременния период, който тя обхваща, се повдига друг, не по-малко важен въпрос – настъпилият след злополучната дата 16 юни 1913 г. сериозен пробив в българо-чешкия диалог по славянските и политическите проблеми. Началото на Междусъюзническата война (16. 06 – 28. 07. 1913) предизвиква реални противоречия между традиционната за чехите идея за славянска взаимност (различна от руското славянофилство, още повече от панславизма) (Baeva 2008, 21 – 22) и провежданата по основния сръбско-български териториален спор за Македония външна политика на България, която остава неразбрана и дори осъдена от чешкото общество като предателска към славянството. В годините на Първата световна война (1914–1918) реализирането на националната кауза за териториално обединение на българите и тази на проф. Томаш Гариг Масарик (1850–1937) за държавна независимост на чехите и словаците, отвежда двата народа към противоположни позиции спрямо славянската политика на Руската империя, а стратегическият им избор с Антантата или с Централните сили разделя външнополитическия курс на двете дипломатии по основния следвоенен въпрос – запазване или ревизия на Версайската система от договори (Marinova 2019, 23–98). В тези условия на българо-чешки противоречия, чехът Карел Шкорпил е привлечен в качеството му на изявен български археолог в две важни мисии на Генералния щаб на действащата армия в новоосвободените български земи. Първата мисия е организирана като мащабна научно-разузнавателна експедиция в цяла Добруджа (април–юли 1917), в която Шкорпил защитава с аргументите на

археологията българските исторически права и интереси в Северна Добруджа (19 май–началото на август 1917). Втората мисия представлява научна командировка във Вардарска Македония (6–30 юли 1918), за която Шкорпил персонално е избран от директора на Народния музей д-р Богдан Филов за да продължи разкопките на случайно открития от българските военни археологически обект от непознат тип в региона – некрополът при с. Требенище (днес в Република Северна Македония). От своя страна чехът Шкорпил подчинява цялата си военновременна дейност на българските национални научни интереси, заради което получава от своите именити колеги и командния състав на Българската армия признанието на незаменим учен. Същевременно като единствен чужденец с русофилски и славянофилски убеждения във военните мисии, той успешно заличава всякакви съмнения за извършване на предателства както на Добруджанския, така и на Солунския фронт.

Настоящото заглавие си поставя конкретна задача – да проследи почти непознатия път на чеха Карел Шкорпил към утвърждаване на репутацията му на незаменим български учен като се фокусира върху възложената от началник Щаба на действащата армия научна мисия в Македонската военноинспекционна област на Солунския фронт. Там, на 20 май 1918 г. при ремонт на пътя Кичево – Охрид, точно на 53^{-я} километър, 70 метра от източната страна на шосето, българските войници под началството на инж. кап. Георгиев случайно се натъкват на първия гроб от впечатляващия некропол при с. Требенище. Историческата част на българското откривателство в огромната учебна литература, натрупана през миналия век, се базира единствено върху монографията на немски език, която проф. Богдан Филов с участието на Карел Шкорпил обнародва през 1927 г. в Берлин (Filov 1927a, 119S). Тя включва резултатите от разкопките на първите 7 гроба, изследвани от Карел Шкорпил в периода от 6 до 30 юли 1918 г. Книгата на Филов, която сега е библиографска рядкост, предизвиква официален научен интерес както у нас, така и в чужбина, и скоро се превръща в крайъгълен камък на археологията на този регион. В

годината на немското издание, проф. Богдан Филов резюмира общия научен труд под заглавието „Находките от Требенище на Охридското езеро”, поместено в книжка X^{-та} на редактираното от проф. Михаил Арнаудов литературно-научното списание „Българска мисъл” (Filov 1927b, 667–672). Чуждият научен печат веднага реагира с редица рецензии на книгата, които всъщност представляват първите дискусии относно датировката на некропола, етнографията на местността, етноса на погребаните, както и различни аспекти от историята на региона през Архаичния (VIII – VI в. пр. Хр.) и Класическия (V – IV в. пр. Хр.) периоди (Georgieva et. al. 1974, 79).

Значимостта на българското откритие от края на Голямата война, намира своето не по-малко знаменателно визуално продължение в първата обща временна изложба „100 години Требенище”, открита на 14 март 2019 г. в Скопие. Тя експонира в цялостен комплекс находките, съхранявани в Националния археологически музей в София (от 7^{-те} гроба, описани от Шкорпил), Сръбския народен музей в Белград (от 6^{-те} гроба, открити през 30^{-те} години на XX в. от проф. Н. Вулич) и Македонския музей в Охрид (от разкопките през 1953–1954 г. и 1972 г.). Изложбата представлява временен вариант на издадения под същото заглавие през 2018 г. луксозен каталог на английски език. В изследователската си част той закономерно започва със статията на археолога К. Чукалев „Откриване некропола при Требенище и история на първите археологически изследвания”, основана върху книгата на Филов и Шкорпил, както и върху документи и фотографии от българските архиви (Chukalev 2018, 17–31).

В изпълвания по темата документален архив на Щаба на действащата армия в Държавния военноисторически архив – Велико Търново (ДВИА), основно място заема т. н „Рапорт за некропола при Требенище” (DVIA, а. е. 939, 255–258). Той е подписан от Карел Шкорпил на 3 август 1918 г., изпратен е „До Господина Началника на Щаба на Действащата Армия в гр. Кюстендил” и отчита резултатите от „възложената ми от Вас мисия за откритите стари гробове до гр. Охрид”. Върху 6 ръкописни страници Шкорпил дава първичните

сведения за откритите от военните и изследвани от него пет гроба и за разкопаните два непокътнати гроба, както и за намерените там находки, които той старателно описва, датира, подрежда в сандъци и изпраща за реставрация и съхранение в Народния музей в София. Историческата непреходност на откривателството и научната стойност на късноархаичния некропол при Требенище е достатъчното основание „Рапортът” на Шкорпил да бъде обнародван в автентичния си и пълен вид под формата на факсимиле и като „Приложение” към настоящия текст.

Братята Херменгилд (1858–1923) и Карел (1859–1944) Шкорпил от Високе Мито (Източна Чехия) пристигат в България непосредствено след Освобождението – Карел е на 22 години – и стават част от най-значителната като влияние и принос за българската модернизация втора вълна от чешки дейци. И двамата са учили точни науки: Карел във физико-математическия факултет на Карловия университет в Прага, а Херменгилд естествена история в Лайпциг. Като гимназиални учители в Пловдив, Сливен, Русе, Търново и във Варна, където се установят за постоянно, братя Шкорпил се нареждат сред първите чешки просветители на българското образователно дело. Но няма никакво съмнение, че техните основополагащи заслуги са в полето на българската археологическа наука и музейно дело, както и в култивирането на родинознанието и родолюбието сред новите граждани на свободна България. С възрожденски ентузиазъм, научна интуиция и непознати за онова време у нас научни методи на проучване, братя Шкорпил оставят след себе си значителен обем трудове, които в по-голямата си част са на български език (Velkov 1961, 73 – 85). В градовете, където учителстват, създават първите музейни сбирки, а в крайморския град – Варненското археологическо дружество (1901) и Археологическия музей във Варна (1906) (Mirchev 1961, 15–23).

Както е известно, в съвместната творческо-изследователска дейност на братя Шкорпил, Карел има приоритет в областта на историческите и археологическите въпроси, но почти неизвестен остава неговият нелек път в следосвобожденска България на дилетант-археолог до високото признание на

незаменим български учен. Археологическата кариера на учителя-математик започва с голям брой теренни обхождания, извършени в свободното му време по лична инициатива и на собствени разноски, както и с участия в експедиции, организирани главно от чуждестранни научни институти – Държавният Австрийски археологически институт във Виена (негов член-кореспондент е от 1899 г.) и единственият задграничен научен център на Русия в лицето на Руския археологически институт в Константинопол – РАИК (член е от 1904 г.). До началото на Балканските войни (1912–1913) Карел е командирован в 12 експедиции за проучване на българските старини, намиращи се главно по протежението на Черноморското крайбрежие. Виенската академия организира тези през 1897 г. и 1898 г. в Северна България и Добруджа и през 1911 г. разкопките при с. Абтааг в Добруджа (община Крушари, Добричка област), а директорът на РАИК Фьодор Иванович Успенски (1845–1928) – в Абоба-Плиска (1899–1900) и Преслав (1905), Странджа (1911) и по устието и долното течение на р. Марица (1912) (Miyatev 1961, 8; Vazharova 1961, 63–71). Популярен и търсен от чуждите специалисти, Шкорпил продължава да бъде титулуван от местното население с пейоративното прозвище „малджибашията”, т. е. „пръв иманяр”, а неговите пионерски хипотези първоначално се сблъскват с недостатъчното признание в българския научен печат. Тук ще посочим няколко коментирани в литературата случая, които бележат трудностите в пионерското дело на археолога Шкорпил до края на XIX в., времето, когато изгрява звездата му на откривател след идентифицирането на Абоба-Плиска за първа българска столица на Дунавска България. Така например, поради липса на държавно финансиране за започване на разкопки в Плиска и Преслав, Шкорпил неколккратно обхожда старите български столици за да документира само видимата над земята част на полузасипаните руини; проектът за разкопки в Търново, предложен през 1893 г. в неговия „Рапорт до княз Фердинанд” (с описание на търновските старини, с 37 таблици и план на старинно Търново), се реализира в частта му за хълма Трапезица от френския учен, специалист по антична археология Жорж Съор; пионерската, при това

ревизионна хипотеза за Абоба-Плиска като първа българска столица (обнародвана в „Могили”, 1898, Пловдив, с. 153) публично е обявена от младия тогава медиавист проф. Васил Златарски за мнение „повърхностно, необосновано и нуждаещо се от научни доказателства” (сп. „Български преглед”, кн. III, 1898), а разкопките за нейното доказване се организират от Ф. Успенски в периода 6. 10. – 10. 11. 1899 г. и през 1900 г. (Georgiev 2000, 152–161, Rashev 1998, 273–278). Не би било пресилено да се каже, че апостолът на българската археология е по-скоро принуден да доказва своите откривателства чрез провежданите експедиции на основателя, организатора и несменяемия директор на Руския институт в Цариград, Ф. И. Успенски (1894–1914). При това, за най-значителното му научно дело – Абоба-Плиска – той официално получава руско, а не българско признание. Шкорпил става член на Института през 1904, връчен му е руския орден „Св. Анна” III^{-та} степен и ползва за научна трибуна „Известията на РАИК”, където за първи път обнародва българските абобски старини (т. X, София, 1905) (Velkov 1961, 76–77).

Ползотворните работни отношения на К. Шкорпил с бележития руски византолог Ф. Успенски, засягат не само националните български, но и общите славянски научни интереси на Балканите. Разширяването на връзките със славянските учени, както и личните занимания на директора на Института със съдбата на славянските народи, благоприятстват създаването на Специално славянско отделение, чиято основна задача е да изучава древната история на Балканския полуостров. Прави впечатление, че в изработения Устав на Института, славянските държави Сърбия, България и Черна гора, а и Балканите, не са споменати нито веднъж като обекти на изследователската му дейност. Самият Успенски дава обяснение за това в бележката си „За разширението дейността на Института” (1910): „...да не се възбудят подозрения нито в турското правителство, нито в европейската преса, която неведнъж разпространява в обществото мнението, че под прикритието на Института, русите искат да установят политически славянски клуб” (Basargina 1995, 78). Подобни политическите мотиви се съдържат и в поставянето на идеята за

създаването на Славянско отделение при Руския задграничен институт. В началото на 1904 г., когато директорът на Народния археологически музей в Белград Милое Васич предлага на РАИК план за обща работа на неговите сътрудници със славянските учени, отговорът на Успенски от 29 март 1904 г. е утвърдителен, но с условието „Инициативата трябва да дойде от славяните и въпросът официално да бъде поставен от сръбското правителство” (Basargina 1995, 79). В резултат на по-нататъшната кореспонденция между двамата директори е изготвен разширен план, който предвижда съвместни със сръбските и с българските специалисти проучвания на праисторическата археология на Балканите. През 1909 г. Успенски представя този план на почетния председател на Института с ходотайството да бъде открито праисторическо отделение. На следващата 1910 г., българското и сръбското правителство принципно се съгласяват да отпускат ежегодна субсидия за организиране за такива проучвания под ръководството на Института, а през февруари 1911 г. Успенски свиква в Цариград конгрес с научно представителство на Сърбия, България и Русия. Българската делегация включва водещите български археолози Гаврил Кацаров, Богдан Филов и Карел Шкорпил, сръбската – М. Васич и А. Стефанович, а Русия се представлява от директора на Института Ф.И.Успенски, научния секретар Ф.И. Шмит и завеждащия Киевския музей на изкуствата В.В. Хвойко. Конгресът приема решение за общи археологически мероприятия при изследването праисторията на Балканите и въпреки че българските представители не подписват протокола, заради тесните граници на проучванията, Славянското отделение става факт. (Basargina 1995, 79).

След основаването на Славянското отделение Успенски организира експедиция с проучвателен характер, която в първата половина на 1912 г. извършва обход на археологическите обекти по устието и течението на р. Марица (с акцент околностите на гр. Енос). От българска страна участва само „членът на Института, преподавател в гимназията във Варна К.В. Шкорпил”, от сръбска – директорът на археологическия музей в Белград М. Васич, а от руска

– асистентът в Санктпетербургския университет К.В. Хилински и художникът Н.К. Клуге (Deyatelnost RAIK 1914/1915, 112). През 1913 г. Шкорпил възобновява проучванията в околностите на Мидия и Виза в Турска Тракия, а през 1914 г. е командирован в присъединените към България Малко Търново и Василико (Царево) (Miyatev 1961, 8). С прекратяването дейността на Руския Институт в Константинопол след влизането на Турция в световната война (октомври 1914 г.), Шкорпил приключва съвместните си експедиции с Успенски, но не променя славянофилските и русофилските си възгледи. Той открито ги заявява в своя годишен доклад пред Археологическото дружество във Варна: „Преди няколко години наши войски, командвани от германци, заклетите врагове на славянството, копаеха окопи по крайбрежните старинни валове и на античната старина Джанавара против нашите руски освободители” (Mirchev 1961, 23).

С натрупан зад гърба си сериозен пионерски опит на археолог, но със запазени и изявени русофилски и славянофилски убеждения, чехът Карел Шкорпил е избран от Щаба на действащата армия за участник във втората му научно-разузнавателна експедиция през 1917 г. на Добруджанския фронт (първата е през лятото на 1916 г. в Македония и Поморавието). Тъкмо в този безпрецедентен избор на Карел Шкорпил в Добруджанската експедиция, се стига до признанието на новата му репутация на незаменим откривател и изследовател на българските старини, репутация, която има своето необратимо продължение в неговата последваща военновременна научна дейност, в това число реализираната мисия при Требенище.

Успехите на Трета българска армия и на съюзниците от Четворния съюз на Добруджанския фронт през есента и зимата на 1916–1917 г., поставят на дневен ред новата политическа и стратегическа цел на българските политици, висши военни, дипломати и общественици в София – да се затвърдят историческите права и политически претенции на българите върху Добруджа не само по пътя на военните победи, но и със силата на обективното и вещо перо на науката. Водещи български учени и общественици отново са

привлечени в организираната от ГЩаба и съгласувана с ръководството на Добруджанската организация научна експедиция, която в периода от април – юли 1917 г. извършва комплексно проучване на цяла Добруджа. Отначало са командирани етнографите към Първа и към Втора армия в Македония и Поморавието – съответно Стефан Л. Костов (от 5 декември 1916 до 13 април 1917 и от 19 юли до 2 август 1917) и Антон П. Стоилов (през януари и февруари 1917 г.), а по-късно към Трета армия е назначен Любомир Попов като специален археолог-етнограф. След проведените на 14 март 1917 г. устни преговори между ГЩаба и ръководството на организацията за национална култура „Добруджа”, поручик Милан Г. Марков (прокурор при Софийския военно-полеви съд) е определен за общ отговорник-координатор на експедицията, а Драгомир Пачев (редник), д-р Иван Пенаков (военнопленник) и варненския адвокат Александър Дякович за негови помощници – и четиримата изтъкнати дейци на Добруджанската организация (Petrov, P. n. d, 6). Щабът на действащата армия взема решение да командирова в Добруджа проф. Михаил Арнаудов – по въпросите на фолклора; проф. Стоян Романски – по въпросите на етнографията и историята; Стилиян Чилингиров, поддиректор на Народната библиотека в София – по въпросите на културно-просветното дело; Карел Шкорпил – за археологическите ценности; Димитър Т. Страшимиров и Петър Габе – по общоисторически и политически въпроси (Petrov n. d, 6–14). Успоредно с изследванията на терен, група учени и общественици от София се включват със свои проучвания за Добруджа, които обнародват през 1918 г. в сборник под заглавие „Добруджа. География, история етнография, стопанско и държавно-политическо значение”, подготвен под ръководството на проф. Михаил Арнаудов и издаден от Съюза на българските учени, писатели и художници (Dobrudzha 1918, 380s).

Чехът Шкорпил е един от общо 13-те участници в Добруджанската експедиция и като такъв получава писмо-покана №3328 от 26 март 1918 г. от Оперативното отделение на Щаба на действащата армия в Кюстендил. Първата част на писмото е обща и съдържа целта на научната експедиция в Добруджа, а

втората е конкретна и поставя персоналната му задача: „...Ценейки вашите научни трудове и вярвайки в голямото Ви родолюбие, Щабът на Действуващата армия се обръща с молба към Вас да предприемете една научна обиколка из Добруджа с цел да изследвате всички важни за нас археологически ценности, находящи се там. Вярвайки, че с готовност ще се отзовете на тая покана, Щабът очаква в най-непродължително време да съобщите за деня на тръгването си, както и от всички улеснения, от които имате нужда” (Petrov n. d, 56). Началникът на Щаба на действащата армия полк. Иван Луков (1871–1926) предварително подписва открития лист с дата 25 март 1917 г. (Petrov n. d, 33), а отговорът на Шкорпил е от 31 март с. г. В него той изразява както съгласие за изследване на археологическите старини в район, който отдавна проучва, така и готовност да изпълни предложената от ГЩаба национална мисия: „В отговор на писмото Ви под № 3285 от 26 март т. г., чест ми е да Ви съобщя, че с готовност приемам предложението Ви за изследване археологическите ценности из северната част на Добруджа, толкова повече, че тя се пада в черноморските страни, които са главният предмет на досегашните ми изучавания. Северната Добруджа може да се счита като люлка на българската държава [курсив – Д. Н. М.], разширенията на която са означени с до днес запазени погранични окопи (Малкото герме в Добруджа, балканските окопи и Еркесията в Южна България). В Добруджа до с. Николицел предполагам е първата българска столица (виж: Известия рус[ского] Археол[огического] института в Константинополе, т. X. Материалы для болгарских древностей. Абоба – Плиска. Приложение II, глава XX; Известия на Варненското археол[огическо] Д-во, кн. III. Преслав) [посочвания – К. Ш.]. Ще замина веднага щом получа от Вас нужните открити листове; в открития лист до немските военни власти няма да бъде излишно да се прибави, че съм член-кореспондент на императорските археологически институти в Берлин и във Виена....” (Petrov n. d, 57). Следващите две задължителни телеграми на полк. Луков са от 8 април – до българския представител при германското етапно управление в Кюстенджа генерал-майор Атанас Назлъмов (1863–1934) и до

командващия Трета армия в Бабадаг. Те съобщават имената на включените в мисията професори Арнаудов и Романски и на Чилингиров и на Карел Шкорпил и изискват „по заповед” гражданските и военните власти да им окажат същото съдействие, както на останалите участници в експедицията (DVIA, а. е. 943, 27, 28). На 12 април ГЩаба получава телеграма от ген. Назлъмов, в която се докладва както за даденото писмено разрешение от Германското етапно управление за пътуване на въпросните лица, така и за разпратеното до българските власти разпореждане да бъдат извършени максималните за военните условия улеснения (DVIA, а. е. 943, 29).

Паралелно с утвърдителните писма и телеграми за организиране на експедицията с участието на Карел Шкорпил, от 2 април 1918 г. се води преписка, която поставя под съмнение неговото включване в мисията. Причината е твърде сериозна – на тази дата при полк. Луков постъпват предварително събрани сведения, обвиняващи Шкорпил в русофилство и шпионаж. Те са в синхрон с мнението на началника на Варненския укрепен пункт генерал-майор Станю Топалов, който в шифрована телеграма от 21 април определя Шкорпил като „върл русофил и с убеждения крайно противни на днешната Българска кауза” ((DVIA, а. е. 943, 33). При създадената ситуация полк. Луков подписва телеграма (без дата), която отменя командировката на Шкорпил в Добруджа със задължението да се върне открития лист във Варненския укрепен пункт (DVIA, а. е. 943, 30), но изпраща заповед във военно-полицейската секция при Щаба в София за неговото интерниране, която решава да отмени на 5 май 1918 г. (DVIA, а. е. 943, 34). Това негово решение се дължи на участниците в научната мисия, които категорично и своевременно се застъпват за Шкорпил. В шифрована телеграма до полк. Луков от 19 април 1917 г., общият координатор на експедицията пор. М. Марков, подкрепен от легендарния генерал-лейтенант Иван Колев (1863–1917), са категорични в това, че „К. Шкорпил е необходим и незаменим”, „на възможните интриги и обвинения в русофилство и шпионаж не трябва да се вярва” и всички очакват началник Щаба да се разпорежи, Шкорпил „да бъде по-скоро изпратен” (DVIA,

а. е. 943, 31, 32). В крайна сметка на 18 май Шкорпил получава открития си лист и още на следващия ден, близо месец по-късно, се включва като незаменим участник във военната експедиция.

В Добруджанската експедиция Карел Шкорпил потвърждава репутацията си на незаменим български учен с постигнатите важни резултати от над двумесечните археологически проучвания (с начало 19 май 1917 г.), които са разширени с повторното му пътуване в Северна Добруджа през втората половина на октомври и със служебната научна командировка във Виена и Прага в началото на декември 1917 г. Те имат значение както за защитата на българската национална кауза в Добруджа, така и за развитието на българската историческа наука и музейно дело (Marinova, D. Nikolova 2021, pod печат).

В последните месеци на световната война, отличното партньорство на Карел Шкорпил с авторитетните български учени и Щаба на действащата армия намира своето следващо проявление във втората официално възложена му военна мисия. Нейната цел се документира в нареждането на началника на Историческото отделение към ГЩаба полк. Димитър Грънчаров до завеждащия съобщенията в Македонската военноинспекционна област: „В допълнение на № 189, наредено е да изследва и продължи разкопките археологът професор Шкорпил, който на 6 юли т. г. тръгва от София. Моля да му се даде съдействие в работата. По заповед 2708 от 5 юли 1918 г.” (DVIA, а. е. 997, 41). Този път персоналният избор на Шкорпил е направен от признатия у нас и в чужбина археолог д-р Богдан Филов (1883–1944), тогава директор на Народния музей и частен хоноруван доцент по археология в Софийския университет.

За разлика от професионалния път на Шкорпил като археолог, Филов е с защитена докторска дисертация (1906) и солидна подготовка по антична археология, която е високо оценена от научните авторитети Васил Златарски (1866–1935), Гаврил Кацаров (1874–1958) и Димитър Агура (1849–1911). Като титулярен директор на Народния музей в София (1911–1920) той бързо печели име на надежден изследовател и фактически застава начело на младата българска археология. В това му качество, Министерството на просвещението

натоварва д-р Филов по време на Балканските войни с организирането на научна мисия, която трябва да открива, описва и събира археологически и етнографски старини в Одринско (Dimitrov, II. 1990, 31). През Голямата война д-р Филов взема участие в първата мащабна седемнадесетчленна научна експедиция на Щаба на действащата армия в Македония и Поморавието (юли – септември 1916 г.) и за два месеца обхожда цяла Македония (Filov 1993, 70). Не по-малко съществена е неговата командировка за уреждане въпроса с връщането на българските ръкописи от Румънската Академия в Букурещ, която е съгласно предписанието на началник Щаба от 24 януари 1917 г. и се отчита в „Рапорт” на 11 юни с. г. (Petrov n. d., 61 – 64).

В контекст на посочената активна военновременна дейност на д-р Б. Филов, новооткритият археологически обект при Требенище попада както в научните интереси, така и в професионалните и институционалните му амбиции и възможности. Не е за пренебрегване и оценката на неговия изследовател акад. Илчо Димитров, който счита, че Филов „...имаше съзнанието на силен, умен, талантлив, всепризнат, даже незаменим” (Dimitrov 1990, 48). При все това, самият д-р Филов предпочита Карел Шкорпил да продължи започнатите от военните разкопки на некропола при Требенище, които очевидно изискват отличните му умения и опит в областта на археологическите проучвания: „Както находките от Микена, така и тези от Требенище произхождат от стари гробове. Първият гроб бил открит случайно на 20 май 1918 година при поправка на шосето, което води от Охрида на север към Требенище и към Кичево. Златните и бронзовите предмети, намерени в гроба, били запазени от българските власти в Охрид. На 23 май бил открит втори гроб с[ъс] същото богато съдържание. Управлението на Народния Музей в София бе уведомено телеграфически за тези находки, обаче поради военните действия, то не можа да изпрати веднага специалист в Охрида. По такъв начин разкопките били продължени само под надзора на кондуктора, който поправял шосето, и до 30 май били открити още три гроба. Едва след тези нови открития военните власти разпоредили да се преустановят работите на това място до идването на

някой специалист, като същевременно поставили и стража, за да не би някой да копае без разрешение. През това време българското главно командване, по молба на Народния Музей, натоварва г-на Карл Шкорпил да отиде в Требенище и да продължи разкопките...” (Filov 1927b, 667).

Карел Шкорпил изпълнява втората си мисия на Солунския фронт с точност, прецизност и научен подход на изследването, които стават видни в съставения на 3 август 1918 г. „Рапорт” до ГЩаба на действаща армия. С характерната си фактологична изчерпателност, постигната с минимални езикови средства, Шкорпил описва своите наблюдения и извършената на терен работа: определя времетраенето на командировката (6–30 юли 1918) и маршрута на предвижване от София до Требенище и обратно; дава точното местонахождение на откритите и разкопани от войниците 4 гроба в два реда, които остават „без научна стойност”; откритият на 23 май гроб от II^{-ия} ред е отделно разкопан в присъствието на окръжния управител на Охрид Евтим Спространов, началника на Щаба на Сборната дивизия полковник Димитър Мустаков и на кавалерийския капитан С. Миларов; описва сондажната си работа при откриването на два непокътнати южни гроба от втория ред; отбелязва нахождението и прави описание на една малка могилка, но от голяма рядкост по тези земи; посочва като причина за приключване на разкопките липсата на работна ръка, заета с полска работа; описва начина на строителството и попълването на гробовете; отбелязва намерените ценни находки от злато (особено 2^{-те} маски в два гроба), както тези от сребро, бронз, глина и смола като определя военния им характер и това, че са част от украсата на облеклото; събира допълнителни сведения от околностите на Охрид и Струга за да определи произхода на гробовете; изказва първата хипотеза за характера на некропола – тържествено извършено погребение на убити в сражение войни, които едновременно са погребани близо до мястото на сражението; датира гробовете по намерените находки като тракийски от период, не по-ранен от V век пр. Хр.; описва начина на съхранение и

организацията при изнасянето на находките от 7-те гроба в Народния музей в София.

Изнесените в „Рапорта” първични данни и откритите при разкопките находки в Требенище са онова важно градиво, върху което д-р Богдан Филов се заявява през 1927 г. като учен на европейско равнище, а изнесените уникални материали, съхранени и реставрирани под ръководството на уредника на предисторическия отдел на Народния музей Рафаил Попов, заемат съществена експозиционна част в зала Трезор на неговия наследник – Националният археологически музей (НАИМ при БАН).

В допълнение на своя рапорт, Шкорпил се обръща с молба към началник Щаба да му бъде издаден нов открит лист. Той му е необходим за проучване, което свързва изучаването на старобългарските погранични окопи в Бесарабия и Добруджа (резултат от мисията в Добруджа през 1917) с тези в Източна Стара планина (пограничните окопи от с. Гъзек на Черно море) и в Родопите – с пограничния по предание окоп „Еркесия”, който започва от Мадренското езеро при Бургас до устието на р. Сазлия в р. Марица и продължава през Родопите до Солун, на 20 км. северно от който е намерен „пограничния” (според Шкорпил) стълб на цар Симеон (т. н. Наръшки надпис). Резолюцията върху рапорта за даденото съгласие е с дата 15 август 1918 г., а издаденият открит лист с разрешението „свободно да пътува из оперативната зона на армията” е подписан още на 13 август от началник Щаба на действащата армия генерал-майор Христо Бурмов (DVIA, а. е. 955, 81–82). Дали Шкорпил е успял да осъществи научните си намерения до сключването на Солунското примирие (29. 09. 1918), данни в щабните архивни документи досега не са намерени.

В заключение трябва да признаем, че военновременната дейност на Карел Шкорпил като незаменим български учен не трябва да се измерва само с внесените нови щрихи и детайли за пионерските му приноси на Добруджанския и Солунския фронт. Несъмнено тя е съществена част от официално изразената признателност от страна на българската научна общност чрез полученото членство в Българската академия на науките (1918 г.), от страна на българската

държава – с връчен от цар Борис III сребърен медал „За Наука и Изкуство” (24 ноември 1921), от българското население и неговата неподправена любов и преклонение, изразено по време на всенародното му погребение (13 март 1944 г.). В наши дни, признателността на българите към Карел Шкорпил се измерва с националната ни памет за неговото непреходно дело като строител на съвременна България. Памет, която отдавна има своите заслужени почетни знаци – старинният надгробен каменен кръст, вписан в пейзажа на най-значимото му откривателство Абоба-Плиска, преименуваната улица „Братя Шкорпил” във Варна и селото Шкорпиловци, както и издигнатия паметник на Шкорпилови пред Варненския археологически музей.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Baeva, I. 2008. Cheshkiyat prinos v modernizatsiyata na nova i savremenna Bulgaria [The Czech contribution to the modernization of a new and modern Bulgaria]. Cherni, M., D. Grigorov (red.). Rolyata na cheshkata inteligentsia v obshtestvenia zhivot na sledosvobozhdenska Bulgaria [The role of the Czech intelligentsia in the public life of post-liberation Bulgaria]. Praga, s. 21–22. (In Bulgarian).

Баева, И. 2008. Чешкият принос в модернизацията на нова и съвременна България. – Черни, М., Д. Григоров (ред.). Ролята на чешката интелигенция в обществения живот на следосвободенска България. Прага, 2008, с. 21–22.

Basargina, Ye. Yu. 1995. Russkiy arkheologicheskiy institut v Konstantinopole: arkhivnye fondy [Russian Archaeological Institute in Constantinople: archival funds]. Medvedev, I.P. (red.). Arkhivy russkikh vizantinistov v Sankt-Peterburge [Archives of Russian Byzantinists in St. Petersburg]. Sankt-Peterburg, issue „Dmitriy Bulanin, s. 78. (In Russian).

Басаргина, Е. Ю. 1995. Русский археологический институт в Константинополе: архивные фонды. – Медведев, И.П. (ред.). Архивы русских византистов в Санкт-Петербурге. Санкт-Петербург, изд. „Дмитрий Буланин”, с. 78.

Velkov, V. 1961. Bibliografia na trudovete i statiite na Karel Shkorpil [Bibliography of the works and articles of Karel Škorpil]. – *Izsledvania v pamet na Karel Shkorpil* [Research in memory of Karel Škorpil]. Sofia, BAN, s. 73 – 85. (In Bulgarian).

Велков, В. 1961. Библиография на трудовете и статиите на Карел Шкорпил. – *Изследвания в памет на Карел Шкорпил*. София, БАН, с. 73–85.

Vazharova, Zh. N. 1961. Vrazkite na Karel Shkorpil s ruskite ucheni [Karel Škorpil's connections with Russian scientists]. – *Izsledvania v pamet na Karel Shkorpil*, Sofia, BAN, s. 63–71. (In Bulgarian).

Въжарова, Ж. Н. 1961. Връзките на Карел Шкорпил с руските учени. – *Изследвания в памет на Карел Шкорпил*. София, БАН, с. 63–71.

Georgiev, P. 2000. 100 godini Pliska [100 years of Pliska] – Ovcharov, D. (red. i sast.). *Kulturnata integratsia mezhdu chehi i balgari v evropeyskata traditsia: Materiali ot VII lyatna nauchna sreshta, Varna, 25–27 yuni 1999* [Cultural Integration between Czechs and Bulgarians in the European Tradition: Proceedings of the VII Summer Scientific Meeting, Varna, June 25–27, 1999]. Varna, Obshtina Varna, s. 152–161. (In Bulgarian).

Георгиев, П. 2000. 100 години Плиска. – Овчаров, Д. (ред. и съст.). *Културната интеграция между чехи и българи в европейската традиция: Материали от VII лятна научна среща, Варна, 25–27 юни 1999*. Варна, Община Варна, 2000, с. 152 – 161.

Georgieva, S. at. al. 1974. Bibliografia na Balgarskata arheologia (1879–1966) [Bibliography of Bulgarian Archeology (1879–1966)]. Sofia, BAN, № 1169 (retsenzii), s. 79. (In Bulgarian).

Георгиева, С., Велизар Велков 1974. Библиография на Българската археология (1879–1966). София, БАН, № 1169 (рецензии), с. 79.

Deyatelnost RAIK 1914/1915. Deyatelnost Russkogo Arkheologicheskogo Instituta v Konstantinopole v 1912 g. [Activities of the Russian Archaeological Institute in Constantinople in 1912]. – *Vizantiyskiy vremennik* [Byzantina hronika]. Petrograd, s. 112. (In Russian).

Деятельность РАИК 1914/1915. Деятельность Русского Археологического Института в Константинополе в 1912 г. *Византийский временник*. Петроград, с. 112.

Dimitrov, P. 1990. Profesor Bogdan Filov i negoviyat dnevnik [Professor Bogdan Filov and his diary]. – Bogdan Filov. Dnevnik [Bogdan Filov. The Diary]. Sofia, Otechestven front, s. 31. (In Bulgarian).

Димитров, Ил. 1990. Професор Богдан Филов и неговият дневник. – Богдан Филов. Дневник. София, Отечествен фронт, с. 31.

Dobrudzha 1918. Dobrudzha. Geografia, istoria, etnografia, stopansko i darzhavno-politicheskoto znachenie [Dobrudzha. Geography, history, ethnography, economic and political significance]. Sayuz na balgarskite ucheni, pisатели i hudozhnitsi, Sofia, Tsarska pridvorna pechatnitsa, 380 s. (In Bulgarian).

Добруджа 1918. Добруджа. География, история, етнография, стопанско и държавно-политическо значение. Съюз на българските учени, писатели и художници. София, Царска придворна печатница, 380 с.

DVIA – Darzhaven voennoistoricheski arhiv–Veliko Tarnovo [State Military Historical Archives – Veliko Tarnovo], f. 40, op. 2, a. e. 939, l. 255 – 258, a. e. 943, l. 27 – 34, a. e. 955, l. 81 – 82, a. e. 997, l. 41. (In Bulgarian).

ДВИА – Държавен военноисторически архив–Велико Търново, ф. 40, оп. 2, а. е. 939, л. 255 – 258, а. е. 943, л. 27 – 34, а. е. 955, л. 81 – 82, а. е. 997, л. 41.

Marinova, D.Nikolova 2019. Edinstvenoto efektivno konsulstvo na Chehoslovakia v Bulgaria (1921–1932) i negovata publichna diplomatsia za kulturnoto i stopanskoto opoznavane i sblizhenie na dвете strani prez 20-te godini na XX vek [The only effective consulate of Czechoslovakia in Bulgaria (1921 – 1932) and its public diplomacy for the cultural and economic acquaintance and rapprochement of the two countries in the 1920s.]. – *Almanah za istoriyata na Ruse*. Vol. XIX, Ruse, „Leni-An”–Ruse, s. 23–98. (In Bulgarian).

Маринова, Д. Николова 2019. Единственото ефективно консулство на Чехословакия в България (1921–1932) и неговата публична дипломация за културното и стопанското опознаване и сближение на двете страни през 20-те

години на XX век. *Алманах за историята на Русе*. Т. XIX, Русе, „Лени Ан”–Русе, с. 23–98.

Marinova, D.Nikolova 2020. Deynostta na Karel Shkorpil i Vladimir Sis po dokumenti v zashtita na balgarskata natsionalna kauza po vreme na voynite za natsionalno obedinenie (1912–1918) [The contributions of Karel Škorpil and Vladimír Sís to the documents in defense of the Bulgarian national cause during the wars for national unification (1912–1918)]. *Almanah za istoriyata na Ruse*. Vol. XX, Ruse, „Leni-An” – Ruse, s. 180–243. (In Bulgarian).

Маринова, Д.Николова 2020. Дейността на Карел Шкорпил и Владимир Сис по документи в защита на българската национална кауза по време на войните за национално обединение (1912–1918). *Алманах за историята на Русе*. Т. XX, Русе, „Лени-Ан” – Русе, с. 180–243.

Marinova, D.Nikolova 2021, pod pechat. Cheshkite intelektualtsi Karel Shkorpil i Vladimir Sis za istoricheskite i etnicheskite prava na balgarite v Severna i Yuzhna Dobrudzha [Czech intellectuals Karel Škorpil and Vladimir Sis on the historical and ethnic rights of Bulgarians in northern and southern Dobrudja]. – Natsionalna nauchna konferentsia „80 godini ot Krayovskia dogovor. Balgarskata i mezhdunarodnata obshtnost za Dobrudzhanskia vopros. Novi dokumenti, novi prochiti, novi tezi”, 29–30 sept. 2020, Tutrakan, Dobrich. (In Bulgarian).

Маринова, Д.Николова, под печат. Чешките интелектуалци Карел Шкорпил и Владимир Сис за историческите и етническите права на българите в Северна и Южна Добруджа. – Национална научна конференция „80 години от Крайовския договор. Българската и международната общност за Добруджанския въпрос. Нови документи, нови прочити, нови тези”, 29 – 30 септ. 2020, Тутракан, Добрич.

Mirchev, M. 1961. Karel Shkorpil kato muzeen deyatel i obshtestvenik [Karel Škorpil as a museum worker and public figure]. – *Izsledvania v pamet na Karel Shkorpil*. Sofia, BAN, s. 15 – 23. (In Bulgarian).

Мирчев, М. 1961. Карел Шкорпил като музеен деятел и общественик. – *Изследвания в памет на Карел Шкорпил*. София, БАН, с. 15–23.

Miyatev, K. 1961. Nauchnoto delo na Karel Shkorpil [The scientific work of Karel Škorpil]. – Izsledvania v pamet na Karel Shkorpil. Sofia, BAN, s. 8. (In Bulgarian).

Миятев, К. 1961. Научното дело на Карел Шкорпил. – Изследвания в памет на Карел Шкорпил. София, с. 8.

Petrov, P. n. d. Predgovor. – Nauchna ekspeditsia v Dobrudzha. Dokladi na universitetski i drugi ucheni [Scientific expedition in Dobrudja. Reports of universities and other scientists]. Sast. i red. prof. P. Petrov. Sofia, Univ. issue „Sv. Kliment Ohridski”, s. 6. (In Bulgarian).

Петров, П., б. г. Предговор. – Научна експедиция в Добруджа. Доклади на университетски и други учени. Съст. и ред. проф. П. Петров. София, Унив. Изд. „Св. Климент Охридски”, с. 6.

Rashev, R. 1998. Karel Shkorpil i starite balgarski stolitsi [Karel Škorpil and the old Bulgarian capitals]. – Chehi v Bulgaria i balgari v Chehia [Czechs in Bulgaria and Bulgarians in the Czech Republic]. Shumen, Unv. issue „Episkop Konstantin Preslavski”, s. 273–278. (In Bulgarian).

Рашев, Р. 1998. Карел Шкорпил и старите български столици. – Чехи в България и българи в Чехия. Шумен, Унив. Изд. „Епископ Константин Преславски”, с. 273–278.

Filov, B. 1927a. Die archaische Nekropole von Trebenište am Ohrida See, unter Mitwirkung von K. Š k o r p i l. Berlin, 1927, mit 15 Lichtdrucktafeln und 119 Abbildungen im Text, 119 s. (In German).

Filov, B. 1927b. Nahodkite ot Trebenishte na Ohridskoto ezero [The troves from Trebenište on Lake Ohrid]. *Balgarska misal*, g. II, kn. 10, Sofia, s. 667–672. (In Bulgarian).

Филов, Б. 1927. Находките от Требенище на Охридското езеро. – *Българска мисъл*, г. II, кн. 10, София, с. 667–672.

Filov, B. 1993. Patuvane v Makedonia [Travels to Macedonia]. – Petrov, P. [sast.] Nauchna ekspeditsia v Makedonia i Pomoraviето, 1916 [Scientific expedition to Macedonia and Pomoravie, 1916]. Sofia, Un. issue „Sv. Kliment

Ohridski”, Voennoizdatelski kompleks „Sv. Georgi Pobedonosets”, s. 70. (In Bulgarian).

Филов, Б. 1993. Пътуване в Македония. Петров, П. [съст.] Научна експедиция в Македония и Поморавието, 1916. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, Военноиздателски комплекс „Св. Георги Победоносец”, с.70.

Cherni, M., D. Grigorov 2008. Vstapitelni dumi [Introductory words]. – Rolyata na cheshkata inteligentsia v obshtestvenia zhivot na sledosvobozhdenska Bulgaria. Praga, s. 16–18. (In Bulgarian).

Черни М., Д. Григоров 2008. Встъпителни думи. – Ролята на чешката интелигенция в обществения живот на следосвобожденска България. Прага, с. 16–18.

Chukalev, K. 2018. Discovery of the Necropolis at Trebenishte and History of the First Archaeological Investigations. [Ardjanliev, P. et. al.]. 100 years of Trebenishte. Sofia, 2018, p. 17–31. (In English).

Дата на подаване на статията в редакцията – 12.04.2021 г.